

Vaikų, kurių tėvai globjami psichoneurologiniuose pensionatuose, teisės

Dainius Pūras

Vilniaus universitetas

Eglė Šumskienė

Vilniaus universitetas

Įvadas

Šiame straipsnyje nagrinėjama problema paliečia kelias labai svarbias socialinės apsaugos, sveikatos priežiūros ir vaikų teisių apsaugos sritis. Nesunku pastebėti, kad bendras vardiklis, jungiantis visas šias sritis, – užtrukusi paradigmu kaita, Lietuvai bandant pereiti į tokią paslaugų sistemą rizikos grupių žmonėms, kuri mažintų stigmą ir socialinę atskirtį. Nepaisant 20 metų – nuo Nepriklausomybės atkūrimo – truncančių pastangų modernizuoti psichikos sveikatos priežiūros ir socialinių paslaugų sistemą asmenims, turintiems psichikos negalią, iki šiol išlieka stipri tradicija apriboti ir pažeisti šių žmonių teises, pripažįstant juos negebančiais auginti vaikų. Daugelio išsivysčiusių Europos ir kitų kontinentų valstybių patirtis parodė, kad psichikos sveikatos problemų turintys asmenys gali tinkamai atlikti tėvų ir motinų vaidmenį, ypač tuo atveju, kai valstybė lanksčiomis paslaugomis padeda jiems pagerinti kompetenciją šioje svarbioje srityje. Tokia investicija yra atsiperkanti ir naudinga visiems: pagerėja asmenų, turinčių psichikos negalią, ligos eiga ir prognozės, išvengiama jų vaikų apgyvendinimo valstybinės globos įstaigose, labiau tolerantiška pažeidžiamų grupių atžvilgiu tampa plačioji visuomenė. Ir atvirkščiai, jei valstybė atsisako investuoti į šių žmonių gebėjimus patiems auginti savo vaikus, kaupiasi vis daugiau socialinių ir ekonominių problemų. didėja institucionalizacijos, stigmatizavimo, socialinės atskirties našta valstybės biudžetui, visuomenė lieka netolerantiška psichikos ligoniams.

2007 metais Lietuva žengė rimtą žingsnį link esminių permainų psichikos sveikatos priežiūroje – Seimas patvirtino Psichikos sveikatos strategiją. Tai politinio lygio dokumentas, kuriame aiškiai nusakomi psichikos sveikatos sistemos plėtros principai ir prioritetai. Įgyvendinti strategijos nuostatas nėra lengva. Tam reikia tiek politinės valios, tiek visų sistemos dalyvių (politikų, pilietinės visuomenės atstovų, pacientams ir jų artimiesiems atstovaujančių organizacijų, psichikos sveikatos specialistams atstovaujančių organizacijų) susitelkimo siekiant bendrų tikslų.

Projekto „Vaikų ir paauglių psichikos sveikata išsiplėtusioje Europos Sąjungoje: efektyvios politikos ir praktikos kūrimas“, kurį įgyvendinant buvo atliktas šis tyrimas, svarbiausias tikslas buvo iširti galimybes ir kliūtis esminėms permainoms psichikos sveikatos priežiūros sistemoje. Kaip rodo tyrimo duomenys, iki šiol vyraujantys požiūriai ir paplitę problemų sprendimo būdai (atskirti vaikus nuo motinų ir tėvų, jei šie turi psichikos negalią, prieš tai net nepabandžius padėti jiems gyventi kartu) tebėra rimta kliūtis permainoms. Todėl problemą reikėtų spręsti žvalgomaisiais projektais, naudojant kitų valstybių patirtį ir pamažu ją diegiant atskiruose Lietuvos regionuose ir moksliskai vertinant šių projektų efektyvumą.

1. Vaiko teisės

Vaiko teisei į šeimos ryšius įgyvendinti nepakanka nustatyti faktą, kad vaikas žino savo tėvus. Šeimos ryšiams išsaugoti vaikui svarbi yra teisė žinoti savo tėvus, teisė būti auklėjamam ir globojamam

savo tėvų šeimoje, teisė bendrauti su skyrium gyvenančiais tėvais ir pan., išskyrus tuos atvejus, kai tai nesuderinama su vaiko interesais¹.

Tėvų teisės ir pareigos vaikams privalomai įgyvendinamos iki vaiko pilnametystės ar emancipacijos², o pastarųjų atsisakymas – negalimas. Tėvų teisių ir pareigų vaikams pabaiga siejama ne tik su vaiko pilnametyste ar emancipacija bendraisiais atvejais, bet ir su tėvų valdžios laikinu ar neterminuotu apribojimu arba tam tikrais atvejais vaiko atskyrimu nuo tėvų vaiko interesų labui (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.160 straipsnis).

Kai tėvų valdžia baigiasi dėl laikino ar neterminuoto tėvų valdžios apribojimo³ ar vaiko atskyrimo nuo tėvų⁴, teisės aktų nustatyta tvarka laikinai ar neterminuotai sustabdomas tėvų teisių įgyvendinimas vaiko atžvilgiu. Žvelgiant iš vaiko teisių įgyvendinimo perspektyvos, tėvų valdžios apribojimas savo ruožtu apriboja tam tikrą vaiko teisių įgyvendinimą, pavyzdžiui, teisę gyventi šeimoje, bendrauti su skyrium gyvenančiais tėvais.

Vaiko atskyrimas nuo tėvų, jų valdžios apribojimas ar neveiknumas gali būti pagrindas steigti vaikui nuolatinę globą (rūpybą) šeimoje, šeimynoje, valstybinėje ar nevalstybinėje globos institucijoje. Todėl vaikas, kurio tėvai gyvena stacionarios socialinės globos įstaigose, turi labai ribotas alternatyvias globos ir priežiūros galimybes. Vaikas gali būti prižiūrimas ir globojamas antrojo iš tėvų arba būti globojamas šeimoje, šeimynoje ar globos institucijoje. Nepilnamečių galimybės pasirinkti globėjus yra labai ribotos, dažniausiai jos priklauso nuo šeimos, bendruomenės, valstybės, kurios realiai šį pasirinkimą padaro už juos (Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas, 2002).

Galimybė išsaugoti šeimos ryšius tarp vaiko ir tėvų įgyja savos specifikos įvaikinimo atvejais. Kai stacionarios globos įstaigoje gyvenančių tėvų vaikai įvaikinami, vaiko teisių įgyvendinimo perspektyva transformuojasi į kokybiškai visiškai naujus santykius, o stacionarios globos įstaigos gyventojų moralinė teisė matytis ir bendrauti su vaiku apribojama įvaikinimo instituto konfidencialumo principu, t. y. be įtėvių sutikimo negali būti atskleisti duomenys apie įvaikinimą, kol vaikas sulaukia pilnametystės.

Stacionarios globos įstaigų gyventojų vaikai gali būti įvaikinti be tėvų sutikimo šiais atvejais: kai tėvams neterminuotai dėl jų kaltės apribota tėvų valdžia arba jie pripažinti neveiksniais.

Vaiko teisė žinoti savo biologinius tėvus, bendrauti ir matytis su jais teisiniu, moraliniu, socialiniu aspektu taip pat kelia klausimų, nuo kurių priklauso vaiko teisių įgyvendinimo perspektyva. Vaikas turi turėti teisinę ir moralinę galimybę reikšti savo nuomonę, pasirinkti – palaikyti ryšius su tėvais ar ne. Tačiau pasirinkimo galimybės dažnai apribojamos dėl visiškai objektyvių aplinkybių – vaikas ilgą laiką būna nematęs savo biologinių tėvų, apie juos per vėlavimą sužino, vaikui netinkamai pateikiama informacija, sąlygojanti atmetimo reakciją, ir panašiai.

¹ Principai, įtvirtinti JT vaiko teisių konvencijoje bei Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme.

² Emancipacija – nepilnamečio pripažinimas veiksniu (Civilinis kodeksas).

³ Kai tėvai (tėvas ar motina) vengia atlikti savo pareigas auklėti vaikus, piktnaudžiauja tėvų valdžia, žiauriai elgiasi su vaikais, daro žalingą įtaką vaikams savo amoraliu elgesiu arba nesirūpina vaikais, teismas gali priimti sprendimą dėl laikino ar neterminuoto tėvų (tėvo ar motinos) valdžios apribojimo (Civilinio kodekso 3.180 str., Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262).

⁴ Tais atvejais, kai tėvai (tėvas ar motina) negyvena kartu su vaiku dėl susiklosčiusių objektyvių aplinkybių (dėl ligos ir pan.) ir reikia nuspręsti, kur turi gyventi vaikas, teismas gali nuspręsti atskirti vaiką nuo tėvų (tėvo ar motinos). Jei nepalankios aplinkybės susiklosto vienam iš tėvų, o kitas gali gyventi kartu su vaiku ir auklėti jį, vaikas atskiriamas tik nuo to iš tėvų (Civilinis kodeksas).

2. Stacionarios globos įstaigos

Šiame skyriuje pristatomos stacionarios globos įstaigos žmonėms, turintiems negalią⁵, kuriose gyvenantys asmenys ir jų vaikai ir buvo šio tyrimo objektas. Stengiamasi atskleisti, kokią šių įstaigų specifika turi įtaką bendrauti nepilnamečiams vaikams ir įstaigose globojamiems jų tėvams.

Stacionarios globos įstaigos yra reikšminga Lietuvos socialinės apsaugos sistemos dalis. Šio tipo 23 įstaigose globojama daugiau nei 5 tūkstančiai sutrikusio intelekto ir sutrikusios psichikos asmenų, kurie laikomi turinčiais sudėtingą negalią, negalinčiais gyventi savarankiškai ir reikalingais nuolatinės priežiūros.

Globaliai stacionarios globos įstaigose keliami tokie tikslai: „integracija į visuomenę“, „teisių ir interesų saugojimas ir gynimas“, „savarankiškumo ir gebėjimo pasirūpinti savimi atstatymas“ ir pan.⁶ Siekiant šių tikslų, įstaigose ne tik tenkinami esminiai gyventojų poreikiai, bet ir teikiamos įvairios paslaugos: organizuojamas laisvalaikis, užimtumas, darbinė rehabilitacija, įgūdžių lavinimas ir panašiai.

Visuomenė pateisina stacionarios globos įstaigų poreikį, tačiau turi nedaug informacijos, kokie yra jų gyventojai, kokia jų kasdienybė, gaunamos paslaugos, gebėjimai ir sutrikimai. Stacionarios globos įstaigos dažnai yra kritikuojamos žmogaus teisių gynėjų, kurie teigia, jog šių įstaigų realybė iš esmės skiriasi nuo teisės aktuose numatytų jų veiklos tikslų. Jose ne tik nėra siekiama socialinio darbo tikslų, bet ir pasitaiko pagrindinių žmogaus teisių ribojimų. Uždarų globos įstaigų sistemos kritikų teigimu, reali stacionarios globos įstaigų gyventojų integracija į visuomenę įmanoma tik tada, kai šie asmenys taps bendruomeninių paslaugų klientais ir „sveikosios“ visuomenės dalies kaimynais, bendradarbiais, paslaugų teikėjais ir visaverčiais piliečiais.

Gyvendami stacionarios globos įstaigoje, be kitų apribojimų, sutrikusios psichikos ir sutrikusio intelekto asmenys patiria nemažai sunkumų ir palaikydami ryšius su nepilnamečiais savo vaikais. Kokios yra galimybės kurti, išsaugoti ir vystyti tėvų ir vaikų santykius, vienam iš tėvų atsідurus tokioje prieštaringoje vietoje visuomenėje turinčioje institucijoje? Vaikų ir tėvų bendravimui turi įtakos įvairūs subjektyvūs ir objektyvūs veiksniai, pvz., vaiko globėjų nuostatos socialinės globos įstaigoje esančio tėvo ar motinos atžvilgiu, atstumas tarp vaiko gyvenamosios vietos ir tėvo ar motinos globos įstaigos, jų norai ir motyvacija bendrauti, šeimos ryšių tvirtumas prieš jai išyrant ir panašiai. Greta šių daugiau ar mažiau apčiuopiamų bei kontroliuojamų veiksnių nemažą įtaką bendrauti tėvams ir vaikams daro visuomenės nuomonė.

Hayman R. 1990 teigia, jog nesant nei teisinio, nei socialiniuose moksluose nustatyto apibrėžimo, kas yra „geri tėvai“, išskiriami pagrindiniai reikalavimai jiems: geri tėvai turi saugoti ir užtikrinti vaiko sveikatą ir saugumą, užtikrinti vaiko fizinius ir emocinius poreikius bei skatinti intelektualinę jo raidą. Apžvelgdamas literatūrą apie sutrikusio intelekto ir sutrikusios psichikos asmenų tėvystę, šis autorius pažymi, jog dauguma tyrimų patvirtina neįgalių tėvų gebėjimą apsaugoti savo vaikus, užtikrinti jų fizinius ir emocinius poreikius bei sukurti sveiką namų atmosferą.

Finansinės problemos, nedarbas, būsto neturėjimas, priklausomybė nuo psichoaktyvių medžiagų, žemas savęs vertinimas, silpnas socialinis tinklas, sveikatos problemos, paslaugų stygius ir pan.

⁵ Apskrities pavaldumo globos įstaigos žmonėms, turintiems proto negalią, skirtos gyventi suaugusiems žmonėms, kurie dėl proto negalios negali gyventi savarankiškai, naudotis kitomis bendruomenės paslaugomis ir kuriems būtina nuolatinė priežiūra. Šiose globos įstaigose apgyvendinami asmenys, kurie dėl proto negalios turi I ar II invalidumo grupę ar nustatytas didelių ar vidutinių specialiųjų poreikių lygis. (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2002 m. liepos 9 d. įsakymas Nr. 97 „Dėl reikalavimų stacionarioms socialinės globos įstaigoms ir asmenų nukreipimo į stacionarias socialinės globos įstaigas tvarkos patvirtinimo“).

⁶ Stacionarių globos įstaigų veiklą reglamentuojantys teisės aktai ir psichoneurologinių pensionatų nuostatai.

lemia, jog šiai asmenų grupei būti gerais tėvais yra sudėtingiau nei sutrikimų neturintiems individams (D. McConnell etc., 2003; J. Nicholson, etc., 1998 ir kiti).

Į šeimos išsaugojimą orientuota Vakarų Europos šalių praktika parodė, jog pačios sėkmingiausios reabilitacijos programos yra tos, pagal kurias sudaromos sąlygos vaikams augti drauge su savo tėvais pusiaukelės namuose (angl. *halfwayhouses*) ar kt. bendruomeninėse įstaigose, kur šeima gautų reikalingą pagalbą (Stefan, 1989). Tačiau Lietuvoje sutrikusios psichikos ir sutrikusio intelekto asmenų, ypač institucionalizuotų, tėvystė visuomenėje vertinama neigiamai. Paprastai stengiamasi atskirti vaiką, nesigilinant į individualią situaciją, nesvarstant alternatyvos, kad išsaugoti šeimą geriausiai atitiktų vaiko interesus.

3. Tyrimo pristatymas

Straipsnyje aprašomas tyrimas buvo atliekamas įgyvendinant Europos Komisijos finansuojamą projektą „Vaikų ir paauglių psichikos sveikata išsiplėtusioje Europos Sąjungoje: efektyvios politikos ir praktikos kūrimas“, kuriuo siekiama pateikti įrodymais grįstas rekomendacijas nacionalinėms ir Europos Sąjungos institucijoms, atsakingoms už vaikų ir paauglių psichikos sveikatos priežiūrą. Projektą įgyvendina psichikos sveikatos srityje veikiančios įstaigos ir organizacijos iš 16 Europos šalių.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti valstybės globoje dėl psichikos ligos atsidūrusių tėvų ir jų nepilnamečių vaikų ryšį, galimybes jį išsaugoti ir kliūtis, lemiančias šeimų ryšių suirimą.

Vykdamt aprašomą tyrimą VŠĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ drauge su Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga 2008 metų pavasarį apklausė Lietuvos stacionarios globos įstaigose gyvenančius asmenis, turinčius nepilnamečių vaikų.

Projekto ekspertų grupei ruošiantis susitikimams su tėvais, globojamais Lietuvos stacionarios globos įstaigose, jų nepilnamečiais vaikais ir pastarųjų globėjais, buvo atlikta anketinė apklausa paštu, stacionarios globos įstaigų darbuotojų teiraujantis informacijos apie gyventojų nepilnamečių vaikų skaičių, gyventojų teisinį statusą ir juridinį santykį su vaikais.

Apibendrinant šios apklausos duomenis nustatyta, kad iš daugiau nei penkių tūkstančių⁷ stacionarios globos įstaigose gyvenančių asmenų 112 turi pilnametystės nesulaukusių vaikų, 23 iš jų gimė vienam iš tėvų (daugiausia – motinai) jau esant valstybės globoje. Iš 150 vaikų, kurių tėvai globojami stacionarios globos įstaigose, 61 vaikui yra nustatyta nuolatinė globa. Tik trečdalis jų dabar gyvena su tėvu ar motina. Penktadalis vaikų tokiais atvejais atsiduria institucinėje globoje, o įvaikinami dažniausiai jau įstaigoje gimę vaikai (8 atvejai).

Nuolat su globos įstaigoje atsidūrusiu tėvu ar motina bendrauja apie trečdalį vaikų (37 proc.), ketvirtadalio šeimų ryšiai yra nutrūkę (24 proc.). Dažniausiai buvo minimas retas tėvų ir vaikų bendravimas (41 proc.).

Daugumos tėvų, globojamų stacionarios globos įstaigose, santykiai su vaikais yra sudėtingi ne tik dėl fizinio jų išskyrimo. Vaikus nuo jų skiria ir teismo sprendimas, ribojantis tėvų valdžią veiksniams (44 atvejai) ar neveiksniams (26 atvejai) bei taikantis atskyrimo nuo vaiko institutą veiksniams (29 atvejai) bei neveiksniams (9 atvejai) tėvams.

Remiantis šia kiekybine informacija, buvo suplanuotas kokybinis tyrimas, kurį įgyvendindami tyrėjai lankėsi dešimtyje stacionarios globos įstaigų asmenims, turintiems negalią, kuriuose yra didžiausias skaičius gyventojų, turinčių nepilnamečių vaikų. Kadangi ne kiekvienas gyventojas sutiko bendrauti su tyrėjų grupe, dalis jų apsilankymo metu sirgo ar buvo išvykę, iš viso analizei buvo naudojami 35 atvejai (t. y. apklausta praktiškai trečdalis šeimų, kuriose vienas iš tėvų yra stacionarioje valstybės globoje).

⁷ 5196 stacionarios socialinės globos įstaigose globojami asmenys (2007 07 01 Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenys).

Tyrimui buvo pritaikytas pusiau struktūruoto interviu metodas. Kiekvienam tiriamajam buvo duodami keturi pagrindiniai atviri klausimai:

- 1) kokie yra vaikų ir tėvų santykiai šiuo metu,
- 2) kokios priežastys lėmė tėvų (vieno iš tėvų) apgyvendinimą stacionarios globos įstaigoje,
- 3) kur ir su kuo dabar gyvena vaikas,
- 4) kokias paslaugas šeima gavo iki tėvų (vieno iš tėvų) patekimo į stacionarios globos įstaigą.

Tyrėjai asmeniškai kalbėjosi su stacionarios globos įstaigų gyventojais, pasirašiusiais sutikimą dalyvauti tyrime. Vėliau apie šių asmenų santykius su šeimos nariais buvo klausiami įstaigų darbuotojų, remiamasi apklaustųjų bylomis, savivaldybių vaiko teisių apsaugos tarnybų pateiktais duomenimis.

Kokybinio ir kiekybinio tyrimo metodo derinimas sudarė galimybę nustatyti ir nagrinėjamos problemos mastą, ir įgyti giluminių žinių apie jos priežastis, raidą ir pasekmes. Kiekybinio tyrimo duomenys atskleidė, kad nagrinėjama problema yra aktuali labai nedideliame skaičiu žmonių. Lietuva yra laikoma viena iš Europos Sąjungos valstybių, kur neįgalųjų, vaikų ir pagyvenusių globa yra labiausiai institucionalizuota, tačiau iš palyginti didelio stacionarioje globoje esančių asmenų skaičiaus tik nedidelė grupė asmenų turi nepilnamečių vaikų (kiek daugiau nei 2 proc. iš 5196 stacionarios globos įstaigose globojamų asmenų (2007 07 01 Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenys)). Dėl nedidelio problemos masto ir fakto, kad aptariamos socialiai labai silpnos grupės, neturinčios girdimo balso viešojoje erdvėje, šis klausimas Lietuvoje iki šiol nėra nagrinėtas, taip pat nėra duomenų apie kitose šalyse vykdytus analogiškus tyrimus. Nors yra baigtinis skaičius institucijų, globojančių suaugusius sutrikusios psichikos ir sutrikusio intelekto asmenis, o kiekvienoje įstaigoje tėra nuo kelių iki keliolikos asmenų, turinčių nepilnamečių vaikų, tačiau kai kurios įstaigos neturi duomenų apie likimą vaikų, kurių tėvai yra jų globoje, nes darbas su šeimomis nėra suvokiamas kaip tiesioginė stacionarios globos įstaigų funkcija. Kiekybinio tyrimo metu surinkti duomenys atskleidė dideles informacijos spragas bei poreikį gilesnės analizės, kuri buvo vykdoma atliekant kokybinį tyrimą. Kokybinė analizė sudarė galimybę giliau išnagrinėti konkrečius atvejus, susijusių asmenų požiūrius, santykių šeimoje raidą, identifikuoti socialinių paslaugų sistemos spragas ir problemas.

4. Šeimų iširimo priežastys

Vieno iš sutuoktinių, auginančių nepilnamečius vaikus, apgyvendinimas stacionarios globos įstaigoje yra svarbus veiksnys, galintis lemti faktinį ir juridinį šeimos iširimą (skyrbas). Atliktas tyrimas rodo, kad dažnai vienam iš šeimos narių susirgus psichikos liga, šeima nesikreipė arba negavo pagalbos iš specialistų. Šeima kelerius metus nesėkmingai bandė padėti psichinės sveikatos problemų turinčiam savo nariui, tačiau didėjo įtampa, gilėjo nesutarimai, sunkėjo tinkamos pagalbos negaunančio asmens būklė, kol galiausiai buvo priimtas radikalus sprendimas – apgyvendinti jį stacionarios globos institucijoje. Atstumas, įstaigos taisyklės, visuomenėje egzistuojanti sutrikusios psichikos asmenų diskriminacija ir kitos priežastys lemia šeimos ryšių silpnėjimą, retus susitikimus, didėjanti emocinį ir socialinį nuotolį. Faktinis atsiskyrimas, nulemtas psichikos ligos ir intensyvios pagalbos poreikio, dažnai sukelia ir juridinį šeimos iširimą: jei institucijoje apgyvendinto asmens sutuoktinis pageidauja vienpusiškai nutraukti santuoką, jis turi tokią galimybę, numatytą Civiliniame kodekse (Trečiasis skirsnis „Santuokos nutraukimas vieno sutuoktinio prašymu“): sutuoktiniai gyvena skyrium (separacija) daugiau nei vienerius metus.

Žvelgiant iš šeimos santykių perspektyvos, tyrimo duomenys leidžia išskirti tris pagrindines aplinkybes, turėjusias įtakos stacionarios globos įstaigoje apgyvendinto tėvo ir šeimos (vaikų) santykiams nutrūkti:

- tėvai teisės aktų nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais, o vaiko globa patikima kitiems asmenims, t. y. pripažįstama, kad neveiksnus tėvas ar motina negali rūpintis vaiku, o įvertinant tai, kad patys jie negali įgyti jokių teisių ar prisiimti pareigų netgi savo paties atžvilgiu, jie yra atstovaujami. Neveiksnumas, dažnai vadinamas socialine individo mirtimi – neveiksnus asmuo visiškai priklausomas nuo savo globėjo, jis negali disponuoti pinigais, naudotis asmens dokumentais, sudaryti sutarčių, vyksti susitikti su šeima ir pan. Neveiksniais pripažinti ir priežiūros reikalingi šeimos nariai dažnai apgyvendinami pensionatuose, taip nutraukiant ar susilpninant jų ryšį su vaikais, o galimybės matytis su jais visiškai priklausomos tiek nuo stacionarios globos įstaigos darbuotojų geranoriškumo, tiek nuo šeimos narių iniciatyvos ir motyvacijos. Remiantis Civiliniu kodeksu (Trečiasis skirsnis „Santuokos nutraukimas vieno sutuoktinio prašymu“), neveiksnumas yra pakankama sąlyga santuokai nutraukti vieno sutuoktinio prašymu, todėl išsaugoti juridinius šeimos ryšius institucijoje apgyvendintam neveiksniui nėra galimybės, jeigu sutuoktinis pageidauja santuoką nutraukti.
- Tėvai negali rūpintis vaiku dėl ligos, todėl vaikas atskirtas nuo tėvų. Psichikos liga, jos biologinės ir socialinės pasekmės apsunkina santykius šeimoje ir dažnai lemia šeimos suirimą. Motyvuojant tariamu ar esamu pavojumi, sergančiam laikui nesuteikus tinkamos pagalbos paprastai nutraukiami vaikų ir tėvų santykiai ir sutrikusios psichikos asmeniui apribojama galimybė palaikyti ryšį su vaikais. Taip pat šis veiksnys, drauge su bendruomeninių paslaugų stygiu, nulemia, kad gyventojų mėginimai palikti stacionarios globos įstaigą, grįžti į bendruomenę ir savarankiškai auginti vaiką baigiasi nesėkme.
- Tėvai vaiku nesirūpino, neprižiūrėjo, todėl tėvams įstatymų nustatyta tvarka laikiniai ar neterminuoti apribota tėvų valdžia. To priežastys įvairios – liga, žalingi tėvų įpročiai, nesirūpinimas vaikais, darbas toli nuo gyvenamosios vietos, kt. Tokiais atvejais vaikai auga ne su savo tėvais, o nuo mažens buvo globojami giminių ar svetimų žmonių. Kai kuriais šių atvejų vaikams dirbtinai ribojama galimybė pažinti ir žinoti savo tėvus, prisidengiant vaiko interesais, kurie dažniausiai sutapatinami su suaugusiųjų prioritetais.

Tyrimo metu nustatyta, kad pakankamai dažnai vaikai netenka tėvų globos dėl kelių aplinkybių derinio, pavyzdžiui, vienam iš tėvų dėl jo kaltės apribojama valdžia, o antrasis negali pasirūpinti vaikais dėl sveikatos būklės: motinai susirgus, vaikas atskiriamas nuo motinos, o vaiko tėvui apribojama tėvo valdžia dėl vaiko nepriežiūros. Paprastai šie procesai vyksta arba vienu metu, arba vienas po kito. Tokiais atvejais vaiko galimybė gyventi bent su vienu iš tėvų gali būti įgyvendinama tik tuo atveju, jeigu kartu gyvena kiti artimieji, galintys juo pasirūpinti (seneliai, dėdės, tetos ir pan.). Vaikų globėjai dažnai atideda tiesos apie tikruosius vaiko tėvus atskleidimą, paprastai laukia tam tikros vaiko brandos. Vaiko teisių apsaugos tarnybų specialistų duomenimis, globos (rūpybos) steigimo vaikams atvejais daugelis iš jų būna per maži, kad suvoktų globos (rūpybos) steigimo priežastis. Su tėvais išskirtiems mažamečiams vaikams aktualu bendrauti, palaikyti ryšius su stacionarios globos įstaigose apgyvendintais tėvais. Daugeliu atvejų šie santykiai vaikams teikia pasitenkinimą, susitikimai būna džiaugsmingi, nors kalbant tarpusavyje paprastai vengiama šeimos išsiskyrimo temų. Šios jautrios temos atidedamos iki vyresnio vaiko amžiaus, tačiau dažnai ir lieka neapartos, o paaugęs ir aplinkybes suvokiantis vaikas susiformuoja savo asmeninę nuomonę apie šeimos situaciją.

5. Vaikų bendravimas su stacionarios globos įstaigoje gyvenančiais tėvais

Vienam iš tėvų apsigyvenus institucijoje, jo bendravimas su vaiku tampa itin sudėtingas dėl abiejų bendraujančių šalių silpnumo, pažeidžiamumo, finansinės, emocinės ar teisinės priklausomybės nuo trečiųjų asmenų – globėjų ar įstaigos administracijos. Jei šeimos ryšiai nebuvo tvirti, labai tikėtina,

kad be profesionalios pagalbos iš šalies, kurią galėtų suteikti stacionarios globos įstaigos atstovai ar vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistai, jie tolydžio silpnės arba visai nutrūks.

Vaiko norui, poreikiui ir apsisprendimui bendrauti su stacionarios globos įstaigoje gyvenančiu tėvu / motina turi didelę įtaką asmens, prižiūrinčio ir globojančio vaiką, požiūris į vaiko ir sergančio tėvo / motinos santykių svarbą, siekis išsaugoti šiuos santykius, informacijos vaikui apie tėvo / motinos ligą, patekimo į įstaigą aplinkybes suteikimas, iniciatyvus globėjo / rūpintojo elgesys, skatinantis vaiko ryšių su šeima išsaugojimą, šių santykių vystymąsi, stiprėjimą ir vertingumą. Vaiko globėjui (rūpintojui) nusprendus neteikti informacijos apie institucionalizuotus tėvus, sunku vertinti vaiko norą, poreikį bendrauti su tėvais.

Vaiko norui bendrauti su tėvais turi įtakos ir vaiko amžius, svarbūs ir šeimoje buvę santykiai iki krizės (kuo jie buvo tvirtesni, šiltesni, tuo labiau tikėtina, kad bus išlaikyti). Nemažai lemia ir tėvo / motinos ligos ar negalios sudėtingumas – kuo didesnė negalia, tuo sudėtingiau palaikyti kokybiškus ryšius. Tyrimas parodė, kad kai kuriais atvejais nesant tarp vaiko ir tėvų ryšių, pvz., vaikui nuo gimimo patekus į globos įstaigą, ar jiems nutrūkus dėl draudimo, nenoro ar negalėjimo bendrauti, sąlygoja tai, kad globojami vaikai iš esmės džiaugiasi ne tiek galimybe aplankyti vieną iš tėvų, kiek išvykimu į kelionę, dovanomis. Labai dažnai formuojasi savanaudiški, vartotojiški santykiai, pastebimi pasinaudojimo padėtimi ir tėvų išnaudojimo atvejai. Kita vertus, stacionarios globos įstaigų gyventojų teigimu, kartais iš santykių su vaikais tėvai junta, jog vaikai iš jų tikisi dovanų ar piniginės paramos, taigi, suvokdami savo silpną finansinę padėtį bei vaiko lūkesčius, kartais apleidžia buvusius santykius. Dažnai pasitaiko, kad asmeniniai stacionarios globos įstaigos gyventojų poreikiai nusveria buvusį nusiteikimą gaunamas socialines išmokas skirti kelionei pas vaiką ir tėvas ar motina, gavę pensiją, pinigus išleidžia asmeninėms reikmėms.

Tyrimo metu gauta informacija leidžia teigti, kad vaiko (ne)norui bendrauti su stacionarios globos įstaigoje gyvenančiais tėvais turi nemažą įtaką viešojo nuomonė. Vaikus dažnai lydi gėdos, sumišimo jausmas, abejonės ir manymas, kad tėvas / motina, gyvenantis stacionarios globos įstaigoje, šios aplinkybės viešas „pripažinimas“ yra nesuderinamas su dominuojančiu visuomenės supratimu apie gražų, gerą gyvenimą ir šeimą. Žinodami apie tėvus, gyvenančius stacionarios globos įstaigoje, vaikai jaučiasi nepatogiai bei yra linkę nusišypsoti tiesą retai susitikdami su tėvais, pasirinkdami susitikimų vietas, kuriose mažesnė tikimybė būti jų atpažintam). Ši aplinkybė lemia vaiko nenorą užmegzti, atnaujinti šeimos ryšius, maža to – norą nutraukti bet kokį buvusį bendravimą. Nustatyta ir priešingų atvejų – vaikų noras bendrauti, nepaisant draudimų ar kitų subjektyvaus pobūdžio kliūčių (priešiško nuteikimo, neigiamų atsiliepimų ir pan.), išlieka ypač tvirtas, pavyzdžiui, vaikas skambina pasislėpęs nuo kartu gyvenančio tėvo / motinos, globėjo ir pan.

Tyrimas leido išskirti tris vaikų globos būdus, kurių kiekvienas turi įtakos stacionarioje globos įstaigoje gyvenančių tėvų ir globojamo vaiko bendravimo pobūdžiui:

- vaikų, gyvenančių su vienu iš tėvų, bendravimas su pensionate globojamu tėvu kokybės požiūriu gali labai skirtis – nuo intensyvių susitikimų, dažnų pokalbių telefonu, laiškų iki kategoriško draudimo susitikti, palaikyti ryšius. Vaikui sudėtinga susidaryti savarankišką nuomonę apie tėvą, gyvenantį pensionate, jo nuomonei turi įtakos antrojo iš tėvų asmeninės nuostatos pensionate gyvenančio asmens atžvilgiu. Analizuojant informacijos apie sergantį tėvą teikimo vaikui atvejus, svarbu pažymėti, jog dažnai vaikui, likusiam gyventi su vienu iš tėvų, tiesiog paaiškinama, kad kitas, iš tiesų gyvenantis pensionate, yra miręs. Tėvams, gyvenantiems pensionate, dažnai lieka tik viltis, kad vaikai suaugę susiformuos savo nuomonę, norės atkurti nutrūkusius santykius, palaikyti ryšius ir bendrauti su savo tėvais.
- Ryšių su stacionarios globos įstaigoje globojamu tėvu / motina palaikymas, kai vaikas globojamas šeimoje, priklauso nuo keleto aplinkybių: vaiką globoja artimi giminaičiai ar svetimi žmonės; ar globėjai linkę palaikyti ryšius su institucijoje gyvenančiu asmeniu; globėjų

požiūrio į vaiko bendravimą su skyriumi gyvenančiu tėvu / motina, jų pastangos ir iniciatyvumas palaikyti šiuos santykius, ryšius: kokie santykių palaikymo pagrindai ir tikslai. Pastebėta, kad kai vaiką globoja artimas giminaitis (dažniausiai – stacionarios globos įstaigos gyventojas giminaitis), suinteresuotumas išsaugoti vaiko ryšius su pensionate gyvenančiu tėvu paprastai išlieka. Vaikų, globojamų artimųjų giminaičių šeimose, ir tėvų, gyvenančių stacionarios globos įstaigoje, santykiai yra intensyvesni, kokybiškesni tėvų bei vaikų tarpusavio teisių ir pareigų įgyvendinimas. Šiems santykiams būdinga atsakomybė už vaikų materialią gerovę – teikiamas išlaikymas, taupomi pinigai dovanoms, lauktuvėms; dažni pasimatymai, bendravimas telefonu, internetu, laiškais ir kt. Taip pat vaikui augant giminaičių (tam tikrais atvejais – pažįstamų asmenų) šeimoje labai dažnai susiformuoja tokio pobūdžio vaiko ir tėvų (vieno iš jų) bendravimo modelis: stacionarios globos įstaigos gyventojas, galintis savarankiškai atvykti pas artimuosius, lankosi pas juos ir tuo metu gyvena kartu su vaiku, bendrauja su juo. Dažni atvejai, kai vaiką globoja stacionarios globos įstaigos gyventojas tėvai ir priklausomai nuo pastarojo sveikatos būklės ir galimybių bendravimas vyksta ne tik vaiko senelių namuose, bet ir institucijoje.

- Vaiko globos institucijoje atvejais nepastebima kokio nors priešiško nusiteikimo dėl vaiko bendravimo ar ryšių palaikymo su pensionate gyvenančiu tėvu, dažniau tai pasyvus pritarimas bendrauti. Kadangi institucinėje globoje yra ir vaikas, ir tėvas, jie dažniausiai neturi jokių galimybių ilgiau (pvz., keletą dienų) pabūti kartu, jų susitikimai derinami prie įstaigos galimybių, transporto, priklauso nuo darbuotojų geranoriškumo. Pasitaiko, kai vaikų globos namų administracijos iniciatyva vaikas nuvežamas į pensionatą aplankyti tėvo, vykdamis į ekskursijas, vaikai aplanko tėvus ir panašiai.

Stacionarios globos įstaigų administracijos atstovai neišskyrė kokių nors ypatingų vaikų globos institucijų iniciatyvų (kvietimų į bendras šventes ir pan.) išsaugoti ir stiprinti vaikų ir globojamų tėvų / motinų ryšius. Tikslinis vaikų vežimas aplankyti tėvų taip pat retas reiškinys, pagrindinė priežastis – ribotos finansinės galimybės. Tokiais atvejais didelį vaidmenį vaidina stacionarios globos įstaigų administracija, jos iniciatyvumas bei galimybės padėti palaikyti ryšius: gyventojų nuvežimas į susitikimus su vaiku įstaigos transportu, galimybė išleisti gyventoją vieną vykti aplankyti vaiko į globos namus, vykimas kartu su gyventoju, lydint socialiniam darbuotojui, ar panašiai. Vaikai su stacionarios globos įstaigoje gyvenančiu tėvu / motina bendrauja telefonu ar rašo laiškus, siunčia savo piešinius, sveikina su šventėmis.

Stacionarios globos įstaigų administracijos darbuotojų iniciatyvumas, geranoriškumas – vieni iš svarbiausių veiksnių užmezgant bei palaikant gyventojų ir jų nepilnamečių vaikų ryšius. Daugelis administracijos atstovų, prašomi nurodyti, ar institucija skatina, inicijuoja gyventojų ryšių su šeimos nariais palaikymą ir kokiomis priemonėmis tai daro, nurodė, kad organizuojami giminių suvažiavimai, šventės, giminių dienos, gyventojai pagal galimybes vežami pas vaikus, įstaigose yra specialūs susitikimų kambariai. Kai kuriose stacionarios globos įstaigose atsisakyta giminių susitikimų, didelių bendrų švenčių, siekiant nuo neigiamų išgyvenimų apsaugoti gyventojus, kurių niekas nelanko. Gyventojams padedant užmegzti ryšius su vaikais, kontaktų ieškoma per įvairias tarnybas, netgi bandoma įtikinti asmenį, auginantį vaiką, kad toks bendravimas galėtų būti naudingas visoms pusėms, gyventojai skatinami taupyti pinigus išvykoms pas vaikus, lauktuvėms, padedama parašyti laišką, kt. Paminėtina, kad kliūtimi dažnai tampa informacijos stoka, prasta komunikacija: neretai prarandamas užsimezges ryšys pasikeitus vaiko gyvenamosios vietos adresu. Pasitaiko atvejų, kai įstaigos administracija neturi jokių duomenų apie vaiką, išskyrus įrašą apie jo gimimą. Dideliu sisteminiu trūkumu laikytina tai, kad stacionarios globos įstaigų sistemoje nėra numatyta atskiros programos, skirtos šeiminiams ryšiams puoselėti, nes vien darbuotojų iniciatyvumo nepakanka vaikų ir tėvų santykiams išlaikyti.

Svarbus ir finansinių išteklių nepakankamumas. Stacionarios globos įstaigų gyventojų gaunamų pajamų vos pakanka transporto išlaidoms padengti, paprastai gyventojai pas vaikus vežami „priešiderinant prie įstaigos transporto“, vykstant į gydymo įstaigas ar visuomeniniu transportu, lydint socialiniam darbuotojui ar savarankiškai. Labai svarbus atstumas nuo institucijos iki vaiko gyvenamosios vietos – kuo ji toliau, tuo sudėtingesni yra susitikimai.

6. Stacionarios globos įstaigose gimę vaikai

Kiekybinio tyrimo duomenimis, beveik penktadalis visų vaikų, kurių tėvai globojami stacionarioje globos įstaigoje (23 vaikai), yra gimę motinai gyvenant institucijoje. Dauguma atvejų tarpusavyje labai panašūs – įstaigai nėštumas yra labai nepageidaujamas ir darbuotojai motiną įspėja, kad vaiko auginti įstaigoje nebus leidžiama. Kadangi moteris stacionarios globos alternatyvų neturi, pagimdžiusi ji lieka gyventi institucijoje, o vaikas atsiduria valstybės globoje ir dažnu atveju yra įvaikinamas (tyrimo duomenimis, įvaikinti yra aštuoni iš 23 institucijoje gimusių vaikų).

Kaip teko įsitikinti atlikto tyrimo metu, Lietuvos stacionarios globos įstaigose nėštumo atvejai vertinami labai nepalankiai, laikomi darbuotojų nesėkme. Analogiški tyrimai (pvz., A. Germanavičius etc. 2005) atskleidžia panašias tendencijas: kadangi nėra nustatyta, kuo vadovautis priimant sprendimus dėl gyventojų intymių santykių, padėtis stacionarios globos įstaigose skiriasi, atsižvelgiant į darbuotojų ir administracijos nuostatas. Kai kuriose stacionarios globos įstaigose atmosfera liberalesnė ir intymus skirtingų lyčių asmenų bendravimas yra toleruojamas, kitose – vyrų ir moterų skyriai yra atskirti, o bendravimas griežtai ribojamas. Neatsižvelgiant į tai, ar porai leidžiama intymiai bendrauti ir gyventi kartu, nėštumas suvokiamas kaip problema ir imamas priemonių jo išvengti.

Tyrimo metu bendraujant su gyventojais, taip pat su personalo atstovais nustatyta, kad įstaigose, kuriose asmenims leidžiama užmegzti intymius santykius, pagal galimybes sudaromos sąlygos gyventi drauge, taip pat suteikiamos kontracepcijos priemonės, paaiškinama, kaip jomis naudotis, tačiau būsimiems ar potencialiems tėvams aiškiai nurodoma, kad gimęs vaikas negalės augti stacionarios globos įstaigose, jo priežiūra ir auklėjimas bus patikėtas kitiems asmenims ar institucijoms. Kadangi teisės aktuose, reglamentuojančiuose šių įstaigų veiklą, nurodoma jų paskirtis – suaugusiems žmonėms su negalia, pilnametystės nesulaukę asmenys jose gyventi negali. Susiformuoja tam tikras uždaras ratas – besilaukiantis pensionato gyventojas darbuotojų yra iš anksto nuteikiama, kad jai nepavyks: „vaikas – ne lėlė, juo reikės nuolat rūpintis, o tu net pati savimi pasirūpinti negali“, nėra dedama pastangų ugdyti tėvystės įgūdžius ir ieškoti žmogiškųjų, finansinių išteklių, sudarant galimybes vaikui augti kartu su motina. Sutrikusios psichikos asmenims, auginantiems vaikus, paprastai reikia socialinės, psichologinės, finansinės pagalbos, ypač daug jos reikėtų pensionato gyventojams, kurių socialiniai įgūdžiai yra itin susilpnėję. Tyrimo metu susiklostė priešingas vaizdas – ne tik nėra dedama jokių pastangų padėti pensionato gyventojams būti gerais tėvais, atvirkščiai, jie demotyvuojami, nuvertinami kaip potencialūs tėvai, argumentuojant taisyklėmis, teisės aktais, administraciniais reikalavimais. Dėsninga, kad tokiais atvejais tyrėjai, paklausę apie stacionarios globos įstaigos gyventojai suteiktą paramą prižiūrint vaiką, iš įstaigos darbuotojų išgirdavo konstatavimą: „moteris viena grįžo į pensionatą, nepageidavo ilgiau pasilikti su naujagimiu ligoninėje, nenorėjo jo maitinti krūtimi.“

Tyrėjai bendravo su keturiomis moterimis ir vienu vyru, stacionarios globos įstaigose susilaukusiais kūdikio. Buvo akivaizdu, kad asmeniniai vaikystės išgyvenimai turėjo įtakos jų santykiui su savo vaikais. Moterys, pačios užaugusios vaikų globos namuose (pačių teigimu – visą gyvenimą „keliausias per įstaigas“), paprastai nereikia poreikio būti su kūdikiu, nerodo jokių motiniškų jausmų, nesvarsto galimybės rūpintis vaiku. Teigia, jog neturėtų sąlygų, lėšų, stinga laiko ir tiki, kad

vaikas įstaigoje yra aprūpintas ir gyvena gerai: „Gerai jam ten, apmaitintas, auklėtojos geros. Ir aš kai buvau aplankyti, nuvežiau dovanų kombinezoną ir *pampersų*. Atrodo, kad nieko jam netrūksta.“

Apibendrinant galima teigti, kad bendravimą su institucijoje gimusiu vaiku sunkina keletas specifinių pagrindinių priežasčių, kurios nebūdingos tiems atvejams, kai vaikas gimė prieš motinai patenkant į globos įstaigą:

- Socialinės globos įstaigos darbuotojai daro didelį spaudimą besilaukiančiai gyventojai, nu-teikdami ją neprisirišti prie vaiko, kurio auginti nebus galimybės.
- Tėra vos kelios dienos, kurias motina su naujagimiu praleidžia ligoninėje, per kurias nėra galimybės užmegzti ilgalaikio ryšio. Išrašyta iš ligoninės motina privalo grįžti į pensionatą, o vaikas atitenka valstybės globai (kai kuriais atvejais jį gali imti globoti motinos artimieji).
- Gyvenant institucijoje, susilpnėja socialiniai, būtiniai motinos įgūdžiai, atsakomybės jausmas, todėl ji neturi motyvacijos dėti pastangas bendrauti su vaiku, kurio pažinti ir pamilti nebuvo nei galimybių, nei laiko.
- Didelė tikimybė, kad nuo kūdikystės valstybės globoje atsidūręs vaikas bus įvaikintas, o įtėviai nedės pastangų kurti ir palaikyti ryšius su biologiniais vaiko tėvais.

7. Apibendrinimas

Remiantis situacijos stacionarios globos įstaigose apžvalga ir analize, pažymėtina, kad didelę įtaką jose gyvenančių asmenų likimui, jų santykiams su šeimos nariais, šiems santykiams išsaugoti, šeimos nariams bendrauti daro tiek Lietuvoje veikiančios psichikos sveikatos ir socialinės apsaugos sistemos, tiek praėityje susiformavę stereotipai, nuomonė apie stacionarios globos įstaigas bei jų gyventojus, tiek visuomenei pateikiamos informacijos pobūdis. Pažymėtina, kad kai kur vis dar galios sovietinių laikų ideologijos principas, jog asmuo, turintis proto negalią, turi būti atskirtas nuo šeimos, bendruomenės, visuomenės.

Bendravimo kliūtis ir šeimų iširimą, tėvams susirgus psichikos liga, lemia ne tik biologinės ir medicinos priežastys ar ligos simptomai, apsunkinantys bendravimą, gebėjimą pasirūpinti savimi ir šeima. Ne mažiau svarbios yra ir socialinės, konteksto aplinkybės – visuomenės narių nuostatos, baimės, specialistų hipergloba, paslaugos, orientuotos į atskyrimą, institucionalizavimą, silpnųjų ir negalių akcentavimas.

Priimdama įstatymus ir strateginius dokumentus, Lietuva pabrėžia šeimos ryšių svarbą, orientaciją į kokybišką tėvų ir vaikų bendravimą, tačiau kalbant apie šią konkrečią socialinę grupę, išsiskiriančią savo pažeidžiamumu – šeimas, kuriose abu arba vienas iš tėvų serga psichikos liga, jos nariai sulaukia ne jų interesus ir poreikius atitinkančios integracinės pagalbos, o jų atskirtį ir pažeidžiamumą didinančių intervencijų.

Išvados

1. Atliktas tyrimas parodė, kad, viena vertus, kiekybiniu požiūriu šios problemos mastas nėra didelis (112 šeimų, 150 vaikų), tačiau giluminė, kokybinė analizė leido atskleisti iki šiol nenagrinėtą šios visuomenės grupės išskirtinumą, specifines ir sudėtingas problemas, jiems suteikiamos pagalbos ir dėmesio stygių.

2. Stacionarios globos įstaigos, globodamos nepilnamečių vaikų turinčius sutrikusios psichikos ar sutrikusio intelekto asmenis ir ribodamos jų galimybes tapti arba būti gerais tėvais, praktiškai įgyvendina visuomenėje susiformavusią nuostatą, jog šios asmenų grupės atstovai nėra ir negali būti gerais tėvais.

3. Teikiant pagalbą vaikams, kurių tėvai turi psichikos sveikatos problemų, Lietuvoje dominuoja klasikinė paradigma, pagal kurią vykdomas atskyrimas – arba vaikas atsiduria valstybės globoje, arba sutrikusios psichikos individas apgyvendinamas stacionarios globos įstaigoje. Šis fizinis atskyrimas daugeliu atvejų lemia šeimos ryšių nutrūkimą, retą, atsitiktinį ir nuo trečiųjų asmenų (globėjų, socialinių darbuotojų, institucijų administracijos ir pan.) priklausomą šeimos narių bendravimą.

4. Tėvų neveiknumas, psichikos liga ir negebėjimas rūpintis vaikais yra pagrindinės priežastys, dėl kurių vaikai netenka tėvų globos, o tėvai apgyvendinami stacionarioje globos įstaigoje.

5. Stacionarios globos įstaigoje gyvenančių tėvų ir vaikų bendravimas priklauso nuo įvairių veiksnių – asmens, globojančio vaika, požiūrio į vaiko ir sergančio tėvo / motinos santykius, vaiko amžiaus, iki krizės šeimoje buvusių santykių, tėvo / motinos ligos ar negalios sudėtingumo bei viešosios nuomonės.

6. Vaikų, gimusių motinai gyvenant stacionarios globos įstaigoje, bendravimą su ja apsunkina specifinės aplinkybės, kurios nebūdingos tiems atvejams, kai vaikas gimė prieš motinai patenkant į globos įstaigą: globos įstaigos darbuotojų spaudimas motinai, trumpas laikotarpis, kurį vaikas ligininėje praleidžia kartu su ja, motinos motyvacijos stygius palaikyti ryšius su vaiku ir tikimybė, jog vaikas ankstyvo amžiaus bus įvaikintas.

Literatūra

1. Civilinio kodekso, 2.9 str. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.
2. Germanavičius, A.; Mališauskaitė, L.; Povilaitis, R.; Pūras, D.; Rimšaitė, E.; Šakalienė, D. *Žmogaus teisių stebėjimo uždaroje institucijose ataskaita*. Vilnius, 2005.
3. Hayman, R. L. Jr.; Presumptions of Justice: Law, Politics, and the Mentally Retarded Parent, *103 HARV. L. REV.* 1201, 1216-17 (1990).
4. JT vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 60-1501.
5. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas. *United Nations Children's Fund*. 2002. P. 92.
6. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2002 m. liepos 9 d. įsakymas Nr. 97 „Dėl reikalavimų stacionarioms socialinės globos įstaigoms ir asmenų nukreipimo į stacionarias socialinės globos įstaigas tvarkos patvirtinimo“ (aktuali redakcija nuo 2007-03-17). *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 76.
7. McConnell, D.; Llewellyn, G.; Mayes, R.; Russo, D.; & Honey, A. Developmental Profiles of Children Born to Mothers with Intellectual Disability. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 2003 28 (2) 1–14.
8. Nicholson, J.; Sweeny, E.; and Geller, J. Mothers With Mental Illness. *Family Relationships and the Context of Parenting*. May 1998, vol. 49, no. 5.
9. Socialinių įstaigų priežiūros departamento prie Lietuvos Respublikos SADM teikiamos 2007 metais vidutinės socialinės globos kainos vienam asmeniui per mėnesį. Socialinių paslaugų įstatymas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 17–589.
10. Susan Stefan. Whose Egg is it Anyway? Reproductive rights of incarcerated, institutionalized and incompetent women. *Nova Law Review* (13 Nova L. Rev. 405), Spring 1989.
11. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 72-2688.

Už didelį darbą, atliktą vykdant tyrimą ir rengiant jo ataskaitą, straipsnio autoriai dėkoja VšĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ darbuotojoms *Klementinai Gečaitėi* ir *Simonai Ivanauskytei* iš bei *Rimantei Šalaševičiūtei*, *Audronei Bedorf* ir *Ingai Juozapavičiūtei* – Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos darbuotojoms.

Relations of Minor Children with Parents who are Residents in Mental Health Care Institutions

Summary

This research is one of the components of the project funded by European Commission “Child and Adolescent Mental Health in Enlarged European Union: Development of Effective Policies and Practices” (CAMHEE). Survey of the situation that occur in the families in which parents are placed into psychiatric residential homes due to mental illness, showed that development and implementation of effective parenting programs (as well as other community-based services for families at risk) might become an effective alternative to currently prevailing stigmatizing and paternalistic approach, including the concept of “bad” (incompetent) parents and their institutionalization. Based on the review and analysis of the situations in residential psychiatric care homes, one could observe that relations of the family members with residents of care homes and dynamics of these relations are greatly influenced by specifics of Lithuanian mental health and social care systems, historically developed stereotypes, public attitudes to mentally ill persons and information which is communicated to general public. It should be noted that the tradition dating back to Soviet-era ideology – that mentally ill persons need to be separated from family, community and society, is still strong.

Įteikta 2009 m. rugsėjo 17 d.